

SADŁO (218) *sb n*

sadło (218), [**sedło**].

-a- (111), -ã- (6); -ã- *Calag, SkarŻyw*; -a- : -ã- *SienLek (91:3), BielSpr (1:1)*; *sedło z tekstu nieoznaczaćcego é; o jasne.*

sg N *sadło* (33). ◊ *G* *sadła* (64). ◊ *D* *sadłu* (1). ◊ *A* *sadło* (26). ◊ *I* *sadłém* (90); -ém *SienLek* (2), -(e)m (88). ◊ *L* *sadle* (1). ◊ *pl N* *sadła* (2). ◊ [*G* *sadeł.*] ◊ *A* *sadła* (1). ◊ [*du A (cum nm) sadle.*]

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.

Thuszcz zwierzęcy obrastający narządy wewnętrzne, też w postaci przetopionej; arvina Mymer¹, Murm, Mącz, Calag, Calep, Cn; adeps BartBydg, Mącz, Vulg, Cn; lardum Calag (218) : Pies rzekł z wielkiej pokory/ Władłem niegdy do komory/ Tąmem ciałe ładło złokał BierEz R3v; Murm 60; Mymer¹ 21; Adeps, sadlo, thuk, tlustoscz BartBydg 5; Mięso żaby czo na opocze miefzka/ zwłazcza ładło iey, zęby łączno wyładza. FalZioł IV 15c; Sadło iego [węgorza] dobre ieft gdy kto chore wfyz ma/ tedy thego ładła w pułzczać w wfyz FalZioł IV 29d; Mięso iego [ryby zwanej eroks] ieft(h) dwoiakiego łmaku. Grzbiethowe łmakuie iako wołowe/ brzuch iego iako wieprzowe/ ładło między mięsem iego ieft iako wieprzowe. FalZioł IV 34d; Gdy kto ma głębokie rany/ tedy thy oftrzegi łpalić/ y zmieszac z łtarem ładłem á z nowem małlem y przyłozyc na ranę. FalZioł IV 38b, I 102d, 142c, 144b, d, IV 3d (22); Item powyada yfch [...] sadlo czale y kawalyecz, medell [lege: mendel] gomolek y pyacz vkradl LibMal 1546/117v, 1546/121; Wziął thedy Dániel Smoły/ y Sádłá/ y łferści/ á zwárzył ie łpołu: y náczynił gałek á dał w wftá Smokowi Leop Dan 14/26; RejZwierz 83v; Mącz 17b, 202c; Niektorzy wtłuczfy z ładłem rzezuchę: thedy párchy máżą po zmyćiu á zganiąia iey. SienLek 49; ku wśmierzeniu bólu/ nowy łmalec/ ále ku rospádzaniu łtáré ładło floné. SienLek 122v; Náwarz kobyłégo łzczawiu z šíarką/ áz wodá wywré/ pothym ono wtłucz/ á z ładłem albo z małłem niefolonym zmiefzay SienLek 135; Weźmi psích ięzyków/ á wtłucz ie dobrze/ łmażze ie potym w świeżym ładle/ ále niedługo/ potym tho ná ranę przykładay SienLek 162; ále Człowiek y włzeláki żywiól ładło maiący/ bes šíarki obfitości nie trwa SienLek Vuu3v, 86v [2 r.], 111v, 119v, 122v, 123v (49); Calag 456a; Calep 100a, 120a; GostGosp 167; [sadlo, Thuk, tlustoscz adeps d(icitu)r pinguedo et est interior proprie ReuchlinBartBydg a8v; porcina vetus, axungia iungitur illi Stare sadlo ReuchlinBartBydg d5, d; item tatarcki 9 wiertelci, item grochu 2 ćwiertni, item mięsa 4 połcie i 2 sadle InwSzlachKal 1565 nr 12; InwMieszcz 1573 nr 181, 1584 nr 257; InwBiskWłocł 1582/267; A ja też czuję, żebych mu mógł tak się przydać, jako ten, który by najwięcej sadła w sobie miał. DudEpist IV 31].

sadło z czego (żywotne) (1): á ładło z niego [z psa] podogrę y bolenie wfyz vzdrawia FalZioł IV 6c.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy zwierzęcia [w tym: sadło + przymiotnik (94), przymiotnik + sadło (39)] (133): Sadła czyłtego Lipieniowe⁸⁰ z miodem białym łpułcić/ [...] y pułzczać na oczci tym ktorzy maią oczci barzo zanieczyłcione á zamulone FalZioł I 5a; Też bolączi miękczy/ łtłucz korzeń s ładłem kokofzem á okładay/ yteż krczicę gdy s niego wczynifz plałtr z niedzwiedziem ładłem á będziefz przikładał: rozwięznie. FalZioł I 66a; Też korzeń łam wyłokie⁸⁰ flazu/ s wieprzowem ładłem łtłuczony á przyłozony na wrzod twardy: miękczy gi y rołchodzi łie pod nim FalZioł I 81b; Thakiefz łie zbiegáia [pchlý] na drzewo łezowym ładłem pomazane. FalZioł IV 16d; gdy ktho krwią pluię/

wezni fadła ribie⁸⁰/ Roſpułć z ocztem dobrim day pić choremu, á przeftanie. *FalZioł* IV 45b, I 12d [2 r.], 14c, 19c, 22c, 27c (65); *Mącz* 3c; á ten proch z niedźwiedźim fádłem zmieszay/ á pomazuy gdzie chczelz by fye włofy kocháły *SienLek* 47; Też żość záięcza z węgorzowym fádłem/ pułzczána w wfyz głuchość y brzmienie w wfyz odpądza. *SienLek* 72; Spuchłe łono niewieście/ Wilczym fádłem mázác/ fkleśnie *SienLek* 118; Nátłucz fzáfłwijey y bobrowych ftroiów/ z fádłem kápłunim/ á tym pomázuy członki drzące/ ktoré trzęfáwicá rułza. *SienLek* 142v, 47v [2 r.], 49v, 67, 71v, 73v (45); fám y wrzáfki/ fkoki/ huki/ puki káždego wbiją/ że łobie czáfem drugi pfiem fádłem boki máže. A práwie pfiem fádłem/ bo mu też ták przyłtoi (*marg*) Przygody włzetecznych. (–). *RejZwierc* 103v, 165; [Sadło vyeprzove unctum *ReuchlinBartBydg* Xv, L3v; Wezmi pfiiego fedła/ a onym maż [gdy koń złamie nogę] *SprLek* D3v].

W połączeniu z rzeczownikiem będącym nazwą zwierzęcia (wyjątkowo 1 r. „człowieka”) [w tym: kogo (1), czego (3), po czym (1); zawsze: sadło + nazwa] (5): Sadło kur młodych więczyey zagrzewa niżli ftarych. *FalZioł* IV 19b; Sadło koźdey ryby/ morzkiey, rzeczney, ftawowey, y z kádkolwiek będzie, Gdy rozłpułci oleiem przyczyni wfyz czyłtego miodu, czyłci oczy od záfłmienia/ od mgły *FalZioł* IV 45b, V 115v; Item wkracowłkyey ftrony kfyzedzu yednemv vkradł sadło po yednym wyeprzu y zupiczą blákiłthna przed sełłczya lath *LibMal* 1545/98; Llcurgus Krol Attheńłki/ [...] zmyłłił łobie chorobę łuchą [= *suchoty*] być/ záfłwólwłzy ku łobie rad łwoich/ powiedział im: iż ináczey iego chorobá nie może być wleczoná áz fádłem mułżę być námázan co natłufłżego człówieká. *BielSpr* 49.

W charakterystycznych połączeniach: sadło gęsie (20), jastrzębie, jaźwcowe (3), jeźowe, kacze (9), kápłonie (3), kiernozie, kokodryłowe, kokosze (14), lipieniowe (2), lisie (5), łabęcie, niedźwiedzie (19), przepierzycze [= *przepiórcze*], psie (11), rybie (2), łwinie (2), węgorzowe (2), węźowe, wieprzowe (25), wilcze (3), zajęcze (5), zdebiowe [= *źbikowe*]; sadło kur młodych, ryby, wieprza, po wieprzu; sadło czyste, niesolone, słone (2), stare (42), łwieże (4).

Przysłowia: Stupidus, [...] głupi by fádło/ przypowieść. *Mącz* 423d.

[Abiecádło łniadł pies fádło/ mátká mydło/ oćiec łfydło/ włazł ná połkę/ łniadł gomołkę. *Wokabul* 1539 X2.

Co widząc Lokietek/ mołł wybornie ná plá fádłá, iáko ono mowią/ nie miotác. *BielKron* 1597 211.]

Zwroty: »na sadło przyść« = *stać się otyłym* (1): Bacząc to połpolity człówiek/ áby ná fádło nie przyłzedł/ morzyli łie máłło piyąc y iedząc/ á ták przyłzli ku mierności *BielSpr* 49.

»[komu] wyjác bokiem sadło« = *postąpić obłudnie* (1): Toć iefł dawnych kulfánow łtare obiecádło: Ktorzy wmieią Pánom wyjác bokiem fádło. *KlonWor* 58.

peryfr. »sadło zjeść« = *utracić niewinność* (1): Przyłtim łie też godzi wiedzieć zniamię nie czałółci młodzięcza abo dziewki, to iefł, iefłli ona łmiotanę zliżała, albo on sadło ziadł *GlabGad* N8v.

»[komu] sadło zjeść« = *zrobić komuś coś złego* (1): Bo á zacźze łtanie pożyłteczne był go nawięcey názbierał/ iefłli poćiwego nie będzie/ iefłli v łudzi ohydzon á zelżon będziełz/ [...] iefłli tylko będziełz chodził miedzy łudźmi iáko pies podłuláiąc pod łię ogon/ czuiąc to ná łie żeł komu fádło zyadł. *RejZwierc* 65v.

Szeregi: »połec, sadło« (1): [o złodzieju] Bierze wieykie vboftwo/ płotno y przędziwo: Połcie/ fádło/ ná žimę zchowáne wárzywo. *KlonWor* 35.

»smal(e)c, (albo) sadło« [szyk zmienny] (3): á kniemu [zielu przestępu] przyložysz korzenia wyfokiego flazu y tež fig, y fmalczu albo fadła wieprzowego *FalZioł* I 22c; Też gdi fok czebulny zmiefzałz s fmalczem albo s fadłem kokofzym/ á tym namażesz miefcze oddawione albo ftarte bothem albo czem ynem ieft pomocz na tho. *FalZioł* I 27c, I 12d; [vyeprzove Sadlo, Smalcz unctum *ReuchlinBartBydg* L3v, a8v].

»sadło, (albo) tłustość« (3): Sumen, sadlo, tlustocz *BartBydg* 153b; Thakiefz y infze fádło albo tłuftóć Lifia fwieża/ trochę przefalana ieft barzo pomoczna na bolenie wżne. *FalZioł* V 79; Iefli trzebá mocniéyzych [lekarstw]/ gdy nietylko fyte nogá kurczy/ ále ćierpnie/ [...] do tego fluzą oleie/ [...] y fádłá álbo tłuftości/ których poſpolicie náłzy wżywać zwykli *Oczko* 33; [Sadlo, Tlustoscz sagina i(d est) pinguedo *ReuchlinBartBydg* D5v].

Przen (2) :

Zwrot peryfr.: »sadło zamknąć« = *stać się nieczułym* (1): Nieprzyiaćiele moi duſę moię obthoczyli: fádło fwe zámknęli [adipem suum concluderunt; tłuftóć fwoię zówarli *WujBib*]/ wřthá ich rzeczy pyřsne powiádáli. *Leop Ps* 16/10.

a) *Zysk* (1) :

Szereg: »połec, sadło« (1): dla połciá/ dla fádłá/ Ták fie márna wřzetecznoř w ludzki narod wiádłá. *RejWiz* 174v.

a. *Tłusty brzuch* (3) : Abdomen – Sadło tłuftořcz koło nerek. *Calep* 3b.

Wyrażenie: »tłuste sadło« (1): gdy fię iáko tłufty leniwo ruřzał [*Farao*]/ dobył mieczyká Aod/ y lewą ręką vderzył wtłuſte fádło iego/ y vtopił wnim Źelazo/ ář do rękoięści/ y niewyymowál go z brzuchá iego. *SkarŻyw* 558.

Przen (1) :

Szereg: »sadło i chęć« (1): Pan Bog [...] wřzytkim pożywienia dodawa do fytořci/ netylko [!] bogáтым/ ále y vbogim. Lecż ći bogacze/ Źeby temu fádłu y chęci fwey dofyc czynili [ut abdomini et libidini suae satisfaciant]/ wřzytko łobie řmieię przywłářczáć. *ModrzBaz* 48v.

Synonimy: *řlonina, smalec, tłuftóć, tuk*.